

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/ 0000-0001-7068-3124

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) halivm@yahoo.com*

Сергій ОЛЕНИЧ,

orcid.org/0000-0002-9198-3043

*кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) olenych_s@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ ВІЗІЇ ТЕОРЕТИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ 1930 – 1960-х рр.¹

У статті автори аналізують спадщину чільних теоретиків українського націоналізму 1930 – 1960-х рр. С. Бандери, Ю. Вассіяна, С. Ленкавського, П. Федуна, О. Дяківа, Я. Стецька з метою експлікації їхніх педагогічних ідей. Розкрито погляди цих мислителів на філософсько-світоглядні засади виховання (християнські і національні за змістом), завдання виховання молоді – виховний ідеал (вільна, діяльна людина-борець з твердим характером і високою ідеєю-метою), практичні механізми виховання (переконання ідеєю, приклад, дисципліна, вправа тощо), систему комуністичного виховання.

Ключові слова: *засади, цілі, засоби, методи виховання української молоді, педагогічні погляди, теоретики українського націоналізму.*

Літ. 54.

Mykola HALIV,

*PhD (Education), Associate Professor of the Department of History of Ukraine
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) halivm@yahoo.com*

Serhiy OLENYCH,

*PhD (Philosophy), Senior Researcher,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) olenych_s@gmail.com*

PEDAGOGICAL VIEWS OF THE THEORETICIANS OF UKRAINIAN NATIONALISM OF THE 1930s – 1960s

In the article the authors analyze the creative heritage of such prominent theorists of Ukrainian nationalism of the 1930s – 1960s as Stepan Bandera, Julian Vassian, Stepan Lenkavskiy, Petro Fedun, Osy Dyakiv, and Yaroslav Stetsko with the purpose of explication of their pedagogical ideas. The views of these thinkers on philosophical and worldview principles of education (Christian and national in content) are manifested, their educational ideal (free, active man with a solid character and a high idea aim), practical mechanisms of education (conviction of some idea, example, discipline, exercise, etc.), and the system of communist education are shown.

The authors prove that the pedagogical ideas of the well-known theorists of Ukrainian nationalism were closely connected with the theoretical justification of the necessity, purpose, ways and means of the struggle of the Ukrainian people and OUN for the formation of the Ukrainian independent sovereign state.

Key words: *principles, goals, means and methods of education of Ukrainian youth, pedagogical views, theorists of Ukrainian nationalism.*

Ref. 54.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурним проектом Ф77/80 – 2017.

Николай ГАЛИВ,

кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры истории Украины
Дрогобычского государственного педагогического
университета имени Ивана Франко
(Украина, Дрогобыч) halivn@yahoo.com

Сергей ОЛЕНИЧ,

кандидат философских наук, старший научный сотрудник
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франка
(Украина, Дрогобыч) olenych_s@gmail.com

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ТЕОРЕТИКОВ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА 1930 – 1960-х гг.

В статье авторы анализируют наследие видных теоретиков украинского национализма 1930–1960-х гг. С. Бандеры, Ю. Вассияна, С. Ленкавского, П. Федун, И. Дяківа, Я. Стецько с целью экспликации их педагогических идей. Раскрыты взгляды этих мыслителей на философско-мировоззренческие основы воспитания (христианские и национальные по содержанию), задачу воспитания молодежи – воспитательный идеал (свободный, деятельный человек-борец с твердым характером и высокой идеей-целью), практические механизмы воспитания (убеждение идеями, пример, дисциплина, упражнение и т.д.), систему коммунистического воспитания.

Ключевые слова: принципы, цели, средства, методы воспитания украинской молодежи, педагогические взгляды, теоретики украинского национализма.

Лит. 54.

Постановка проблеми. Педагогічні візії провідних теоретиків українського націоналізму були невід’ємною складовою частиною їх концепцій, покликаних підвести філософську основу й визначити принципи, завдання, напрями і методи боротьби української нації за власну державність. Вони не становили окремих педагогічних теорій чи гіпотез, а були скоріше суперстратними вкрапленнями, безумовно вагомими, а подекуди й ключовими, в, з одного боку, філософськи складних, глибоко-аналітичних, номологічних, з іншого – публіцистично-доступних наративах. Проте експлікація педагогічних візій чільних українських мислителів-націоналістів слугуватиме додатковою опцією осмислення їх багатой теоретичної спадщини.

Аналіз досліджень. Степана Бандеру, Юліана Вассияна, Степана Ленкавського, Петра Федун, Осипа Дяківа, Ярослава Стецька розглядали як теоретиків національної революції, публіцистів та ідеологів українського націоналізму, але аж ніяк не педагогів. Так, інтелектуальній спадщині С. Бандри присвячені праці В. Гнатюка [19], О. Гриніва [21], Г. Дем’яна [22], П. Кізка [28], І. Патриляка [37], В. Рога [39], Я. Стецька [46] та ін. Історіософську візію Ю. Вассияна аналізували М. Антонович [1], В. Артюх [2], О. Баган [3], М. Голянич [20], Б. Червак [54], Д. Стоян [47] тощо. Творчість О. Дяківа, П. Федун, С. Ленкавського була об’єктом уваги В. Галаси [17], М. Романюка [40], О. Сича [43] та ін. Питання педагогічних поглядів провідних діячів революційної ОУН досі не досліджувалося ні в історичній, ні в педагогічній науках. Винятком є стаття М. Галіва, присвячена педагогічним поглядам Степана Бандери [18]. Зауважимо, однак, що у фундаментальному дослідженні О. Зайцева певна увага присвячувалася націоналістичній візії освіти [27].

Мета статті – аналіз поглядів чільних діячів революційної ОУН (С. Бандери, Ю. Вассияна, С. Ленкавського, О. Дяківа та ін.) на завдання, зміст, засоби і методи освіти та виховання.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні ідеї відомих теоретиків українського націоналізму були тісно пов’язані з теоретичним обґрунтуванням необхідності, мети, шляхів і засобів боротьби українського народу в цілому та ОУН зокрема за утворення Української самостійної соборної держави. Аналізуючи їхню спадщину, можемо виокремити такі тематичні центри педагогічного гатунку: 1) філософсько-ідеологічні засади виховання українців; 2) завдання вихо-

вання молоді у рамках ОУН та практичні механізми реалізації цих завдань; 3) критика більшовицької освітньо-виховної системи.

Філософсько-ідеологічні засади виховання українця, сформульовані С. Бандерою та його соратниками, були тісно пов'язані з ідеологією українського визвольного руху, як інтегрально-націоналістичною, так і демократичною. Зауважимо, що для деяких ідеологів українського визвольного руху характерним було прагнення уникнути однозначного вибору між ідеалізмом та матеріалізмом. Зокрема О. Дяків-Горновий стверджував, що «ми (ОУН. – Авт.) не надаємо монопольного права жодній філософській течії...» [26, 150]. Подібний підхід спостерігаємо і в С. Бандери, який підкреслював необхідність рівноваги між духовними і матеріальними елементами в житті людства [5, 1176]. С. Ленкавський у листі до П. Федуну-«Полтави», опублікованому щоправда вже після смерті як автора, так і адресата, навіть критично поставився до життєвого ідеалізму відомого повстанського публіциста та ідеолога. «Життєвий ідеалізм, який Ви пропонуєте, може бути тимчасовим сурогатом» [30, 305], – писав націоналістичний філософ, наголошуючи на потребі твердої світоглядної основи для виховання молоді, а не лавірування між матеріалізмом та ідеалізмом. Дошукуючись філософських підстав «Націоналізму» Д. Донцова, С. Ленкавський зауважив, що ідеологія має силу опанувати психіку покоління, коли органічно впливає з його найближчих психічних потреб і схоплює його нескристалізовані бажання [36, 504]. Відтак він непрямом апелював до необхідно зважати на духовні засади людини і суспільства.

Подібно до Д. Донцова й С. Ленкавського визнавав вирішальну роль у житті українського суспільства власне «українського світогляду» й С. Бандера. Цей феномен він розумів як «не створений одним мислителем чи якимсь науковим напрямком, не вкладений науково у філософську систему», а дійсну в житті і творчості української нації етноаксіологічну структуру – «упорядковану, гармонійну і завершену систему вартостей, яка виросла (сформувалася. – Авт.) органічно» [13, 142]. При цьому С. Бандера підкреслював: «Український світогляд є християнський» [13, 142]. Таким чином, саме ідеалістичному за своєю суттю українському християнському світогляду Провідник відводив роль філософсько-ідеологічної, ціннісно-орієнтаційної основи не лише для українського визвольного руху, а й усього суспільства, яке житиме в самостійній Українській державі. Тож, її суспільний лад, а отже й засади, ідеали, принципи освіти і виховання, С. Бандера прагнув оперти на українських народних християнських цінностях – «На вартості і засади, що їх витворив український народ у свобідному своєму розвиткові» [13, 145]. Свої думки мислитель підкріплює й нищівною критикою матеріалізму, який перетворився на «засіб ворога, щоб знищити душу, істоту, самобутність української нації» [13, 142].

Світоглядний ідеалізм провідних теоретиків українського націоналізму 1930 – 1960-х рр. проглядалася в теїстичному трактуванні ними людської душі, переконанні у її надприродному походженні. Ю. Вассиян підкреслював: «...Лучба з Богом можлива тільки безпосередньо між Ним і душею людини» [15, 228]. «...Людська душа походить від Того, Хто споконвіку був перед життям і буде після життя, вічно...» [6, 389], – писав С. Бандера. Аналізуючи культурні процеси в радянській Україні, С. Ленкавський зі схваленням писав про відродження «з найглибших надр української духовності» ідеї «Бога-Абсолюту, Бога правди, волі та любови...» [32, 483]. А Я. Стецько прямо закликав до бунту проти матеріалізму в усіх багатоманітних виявах життя, наголосивши, що український визвольний націоналізм вимагає «ставлення ідеї понад матерію» [44, 43–44]. У праці «Рушійні кличі нашої боротьби» (1955) він наголосив український націоналізм заперечує історичний та діалектичний матеріалізм, марксизм, як чужу і ворожу світоглядну та соціально-політичну доктрину, протиставляючи їй християнство й українські націоналістичні суспільно-політичний світогляд і соціально-політичну доктрину, в основі яких «наріжним каменем є українська нація і українська людина» [45, 181].

У контексті висвітлення антигуманної політики більшовизму, С. Бандера висунув низку тез, які пояснюють його розуміння сутності людини і вроджених (даних Богом) основ людської душі. Для душі людини, на його думку, притаманні: 1) прагнення Бога («тугу за Богом і шукання Божества» знищити неможливо); 2) свобода волі, яку не можна викорінити, але можна придушити («прагнення до волі... притаманне кожній людині,.. завжди живе і спонукує до змагання, бо свобідна воля – це дар, даний Богом»); 3) прагнення правди («Бо правда – це дорога, якою

людська душа прямує до Бога. А від цього прямування ніхто й ніщо не відверне людства»); 4) прагнення захищати закладені Богом правди, навіть ціною життя тіла («оборона великих правд більше наближає людську душу до Бога, ніж життя»); 5) любов до ближнього, прагнення справедливості і сумління («це основні Божі закони..., які голосом совісти завжди відзиваються в душі»); 6) національний етос («національні почуття й прикмети... органічно притаманні людській душі») [6, 389]. Ці «незнищенні первні людської душі» С. Бандера вважав спонуками, які неодмінно треба виховувати, розвивати. «Сили душі кожної людини і цілого народу, – писав він, – теж потребують плекання й наснажування...» [6, 389–390].

Тож ідеал природності прагнення людини до Бога, любові, правди, справедливості, свободи і потреба їх розвитку є визначальним педагогічним принципом, на якому слід будувати виховний процес. Крім цього, у творах С. Бандери можна виокремити й низку інших взаємопов'язаних педагогічних принципів, яким він, щоправда, надавав значення базових засад визвольної боротьби українського народу: 1) ідея гідності людини, її вільного розвитку; 2) ідея свободи, творчої ініціативи і вільної діяльності; 3) ідея свободи сумління, думки і слова; 4) віра в людину, її шляхетні прикмети і пориви (принцип Й. Г. Песталоцці) [5, 1176]. Зауважимо, що висловлені С. Бандерою ідеї співзвучні думкам видатних мислителів (Платон, Аристотель, Тома Аквінський, Я.-А. Коменський, К. Ушинський та ін.) про наявність в людині «вроджених ідей», які несуть в собі потенціал Добра. Звідси й закономірна теза про необхідність «плекання і піднесення тих добрих сторінок людської природи» [5, 1176].

Ці філософсько-світоглядні ідеї, а також тогочасне «соціальне замовлення» (боротьба за свободу нації) детермінували й бачення ним виховного ідеалу української людини, головним стрижнем якого є положення про свободу особистості. Людина, як наділене свободою волі творіння Боже повинна реалізувати закладені в ній задатки і прагнення, розвинути себе як особистість (у цьому сенс її життя). При цьому вона, будучи представником певної нації (а отже й «продуктом» національного філогенезу) та носієм національних світогляду, характеру і культури, має здійснювати себе як людина нації (українська людина). Тож, самореалізація себе як індивідуально-неповторної особистості-українця (а в будь-якій людині особистісне тісно переплітається з етнонаціональним) є тією властивістю, якою повинен характеризуватися кожен українець. А це потребує постійної, наполегливої і цілеспрямованої боротьби з собою і обставинами. С. Бандера, услід за Д. Донцовим [23; 24] та З. Коссаком [29], особливо підкреслює значення боротьби в житті людини і народу.

Проте діяльність-боротьба повинна мати високу мету-ідею. Такою метою провідники національно-визвольного руху, у тому числі й С. Бандера, вважали «велику і чисту ідею української нації» – «змагання за волю України й за Божу Правду» [13, 133]. С. Ленкавський ще 1932 р. наголошував на потребі усім «здоровим силам нації» боротися за «створення Самостійної Соборної Української держави» [42, 169]. Звісно, українська людина може мати й інші цілі та завдання, однак усі вони повинні складати чітку ієрархічну систему, на вершині якої стоїть найвища мета – Бог і Україна. Ю. Вассиян, наголосивши, що дорога до Бога веде через Батьківщину, різко виступив проти протиставлення концептосфер «Бог» і «Батьківщина». На його переконання, Батьківщина «не входить в конфлікт з Богом тому, що там людина не відривається від Батьківщини ..., але ... живе її життям нерозривно і разом з нею переживає містерію релігійного зв'язку з Найвищим» [15, 233].

Загалом накреслений провідними діячами ОУН ідеал української людини полягає в ідеї діяльної людини-борця, свобода (самореалізація) якої спрямована на досягнення високої мети – служіння Божій Правді та Україні. Слід зазначити, що в українській філософії та педагогіці виховний ідеал найчастіше характеризують переліком рис характеру особистості. С. Бандера також виділяв ідеальні риси українця. Зокрема, характеризуючи Романа Шухевича, він називає такі прикмети: динамічна активність, бойовий розмах, безкомпромісність, ідеологічна чистота, правдивість, однозгідність слова з ділом, рішучість вдачі, якості провідника тощо [9, 249–251, 257]. О. Дяків наголошував на потребі виховувати людину «сталеві волі», «залізного характеру», ідейну і сильну духом [26, 151], З. Коссак вважав, що підставові елементи людського життя – воля, характер, віра, правда, любов, інтелект, – повинні сповнюватися «силою і динаміч-

ною потугою» [29, 12], а П. Федун резюмував: ОУН звертає найбільшу увагу на характер людей (волю до перемоги, здатність долати труднощі, відвагу, стійкість, ідейність) [53, 316; 50, 353]. Пишучи про С. Бандеру у п'яту річницю його загибелі, С. Ленкавський бачив у ньому ті риси, які можуть бути прикладом-ідеалом для виховання наступних поколінь. Зокрема, вказував: ще замолоду Степан Бандера «поставив своє життя на службу ідеї і в цьому був послідовний, невгнутий і твердий до себе в усіх умовах дальшого життя» [33, 349]. Виховання цих рис, на думку теоретиків українського націоналізму 1930 – 1960-х рр., прямуватиме до усунення вад національного характеру, на чому наполягали Ю. Липа, В. Янів, О. Кульчицький та ін. А Ю. Вассиян бачив головним завданням виховної роботи над національним характером посилення «нашої найслабшої психічної диспозиції – соціального інстинкту» [16, 270].

Завдання виховання молоді у рамках ОУН і практичні механізми їх реалізації. Слід підкреслити, що теоретики українського націоналізму розглядали виховання української молоді крізь призму практичних потреб визвольного руху. У їхній творчості не знайдеться характеристики навчання і виховання школярів. Однак мислителі-націоналісти багато уваги приділяли необхідності ідейно-політичного та військового вишколу юнаків, молоді та зрілих чоловіків і жінок, які могли стати активними революціонерами. Як Провідник ОУН-Р, С. Бандера виділяв два завдання організації, що несуть певний педагогічний зміст: 1) формування кадрового потенціалу визвольного руху; 2) активізація народних мас до боротьби.

Кожна організаційна система (передовсім держава), наголошував Степан Бандера, намагається властивими їй методами, «але з найбільшою увагою і натиском виховувати й організувати якнайсильніші, найчисленніші кадри» [41, 4]. Ще 1929 р. Юліан Вассиян у «Програмі виховання в Організації українських націоналістів» наголошував на потребі «виховання членства», відзначаючи, що моральна якість членів, організованих на засадах єдиної ідеології, практичного активізму і громадської солідарності, є основою духовної і політичної сили українського націоналізму [38, 402]. У 1932 р. Степан Ленкавський першим завданням націоналістичного виховання бачив формування «рядів організації», «носіїв і пробоевиків руху» [42, 171]. «Висока ідейність і високий тип людини – це підстави моральних якостей наших кадрів, а тим самим сили нашої Організації. Їх плкати і підвищувати – це головне завдання нашої виховної роботи, це обов'язок кожного з нас (члена ОУН. – Авт.)» [26, 151], – писав значно пізніше О. Дяків.

Зрозуміло, що перед ОУН, як чільною силою визвольного руху, С. Бандера також ставив завдання формування кадрів «активних борців визвольної революції», підкреслюючи: не потрібно шукати готових кадрів (бо таких ніколи немає), «а виховувати їх, мобілізувати й організувати з таких людей, які до цього надаються своєю настановою і характером» [41, 4; 11]. До необхідних потенційному кадровому революціонеру «настанов» С. Бандера зараховував патріотичні почуття і прагнення свободи, до рис характеру – активність і рішучість. Зазначимо, що у проблемі підготовки кадрів визвольного руху Степан Бандера першорядного значення надавав питанню «провідних кадрів». «Вони добираються з ширших дійових кадрів з-поміж таких людей, в яких найкраще визріє усвідомлення ідейного змісту і плану національної революції, і які своїми особистими прикметами – характером, здібностями і вмінням надаються до провідних функцій» [41, 6], – писав він. Зразками провідників він уважав Євгена Коновальця та Романа Шухевича.

Чільні теоретики націоналізму відтак розмірковували над головними чинниками виховання кадрового складу організованого визвольного руху. Так, Ю. Вассиян визначальними чинниками виховання кадрів вважав «єдину ідеологію» (звісно, націоналістичну), та участь членів у діяльності відділів ОУН. Кожен відділ, на його переконання, уможливує «систематичну виховну акцію», оскільки є «системою норм, що упрямлюють сферу членських *повинностей* в дусі ідеологічних і політичних засад українського націоналізму» (курсив Ю. Вассияна) [38, 402–403]. С. Ленкавський дотримувався подібних поглядів, наголошуючи на потребі, по-перше, починати підготовку кадрів з «ідеологічних проблем, тому що система вартостей, за які борються українські націоналісти, зібрана й сформована в ідеології ОУН», а по-друге, залучати їх до «організаційної сітки», яка бере своїх членів «у рамки дисципліни і підпорядкування залізній відповідальності, а все це разом дає гарантію перемоги і сили» [31, 235–236]. Спираючись на напрацювання

попередніх теоретиків, С. Бандера також виокремлював схожі чинники: 1) революційна ідея; 2) революційна організація, яка сповідує цю ідею; 3) революційна боротьба. Лише «революційна ідея, революційна організація, яка цю ідею несе і поширює, та її революційна дія, активна боротьба з ворогом» [41, 4], може сформувати широке коло борців за визволення. Особливу увагу С. Бандера присвячував революційній ідеї, виділяючи у ній дві властивості. По-перше, зміст ідеї повинен відповідати духові, природі, життєвим прагненням і потребам народу – тільки тоді вона мобілізуватиме «шляхетні, динамічні, героїчні елементи нації», а по-друге, за формою ідея «мусить бути чинником сталим, незмінним» [41, 5].

Людина, на думку теоретиків українського націоналізму, повинна не просто прийняти, усвідомити ідею, але й жити нею, перетворити її на мету, керівну силу всієї життєдіяльності. «Найкращі ідеї й програми не спроможні формувати життя й розвитку, доки не знайдуться їх апостоли і борці, люди сильних характерів, віри, запалу, посвяти і чину. Так само й спільнота сильних, ділових і бойових людей мусить мати якісь більші ідеї, цілі, щоб створити триваліші вартості, щоб на довший час змогли формувати життя й розвиток народу...» [8, 963], – писав С. Бандера.

Водночас діяльність у рамках і під проводом революційної організації привчає до самодисципліни, уміння підкорятися, жертвності, формуючи таким чином ті риси, яких бракує українському національному характеру. «Чим тяжча боротьба, – зауважував Степан Бандера, – тим... вищі вимоги вона ставить до якості кожного її учасника, зокрема до його ідейно-моральних вартостей, прикмет характеру, відданості справі та до його всебічної підготовки» [8, 964]. Щодо виховного впливу організаційної структури на своїх членів С. Ленкавський у 1964 р. писав: «Світ підпілля, світ заборонений і переслідуваний ворогом і спрямований проти ворога усім своїм вістрям – цей світ має особливий клімат. У ньому виростають і кріпнуть характери...» [33, 349].

Напружена боротьба за високі ідеї у рамках революційної організації змушує виховувати себе, гартує людину, робить її морально чистою, твердою і непохитною. Як публіцистично зауважив О. Дяків, свої кадри ОУН «гартує у безпосередній революційній боротьбі, на практичній революційній роботі» [26, 152]. Його побратим П. Федун у 1946 р. дещо піднесено констатував, що збройна боротьба українського народу збагатила досвід революційних кадрів, які у ній «виросли, загартувалися, багато навчилися» [52, 194]. Крім того, революційна організація у справі виховання кадрового революціонера, на думку С. Бандери, повинна користуватися такими *засобами*: ідеологічно-політичний вишкіл, військово-бойовий вишкіл і вишкіл підпільної практики (конспірація, розвідка, зв'язок тощо) [10, 20].

Водночас С. Ленкавський виділяв такі засоби виховання кадрів українського визвольного руху як написаний ним «Декалог українського націоналіста» (1929 р.) та культ героїв. Щодо виховного потенціалу першого з них мислитель, як досвідчений націоналіст, що змін на практиці переконатися у дієвості цього засобу, констатував: «Декалог ... мав міцний виховний і забезпечуючий вплив перед де мобілізуючою ідеєю рештків старого світогляду» [34, 166]. У листі до П. Федуна-«Полтави» він зауважив, що у 1945 – 1947 рр. з програми юнацького вишколу ОУН усунули «Декалог», але завважили, що юнаки потайки його відписують зі старих мельниківських видань і поширюють між собою. Відтак «Декалог» знову впровадили як обов'язковий засіб виховання [30, 303]. Культ героїв, який активно впроваджували націоналістичні організації у міжвоєнний період, охоплювали як традиційні просвітницькі свята (зокрема, Шевченкові і Франкові роковини), котрим надавали політично-державницького змісту, але нові, присвячені подіям визвольних змагань (культ героїв Крут, О. Басараб, В. Біласа та Д. Данилишина, роковини Соборності тощо) [34, 166–169].

Основними *методами* в реалізації таких засобів теоретики українського націоналізму називали повчання, переконання, приклад і практичне вправління. Ю. Вассиян виділяв такі методи виховання молоді в ОУН: спільний чин усіх членів відділу організації; дисципліна і виконання обов'язків члена відділу; читання статей ідеологічно-програмового характеру; доповіді членів відділу; дискусії. Зокрема дискусія як метод, на його думку, дасть змогу диспутантам здобути відвагу прилюдно висловлювати свою думку й відстоювати її, засвоювати засоби зрозумілого викладу думок, постійно перевіряти силу своїх позицій й критично ставитися до власних міркувань і досягнень [38, 38–40].

Вочевидь найважливішим засобом виховання активних членів визвольного руху його чільні теоретики вважали *самовиховання*. Окремий розділ у «Програмі виховання в ОУН» Ю. Вассиян присвятив цілям самовиховання, наголосивши: «Організаційне або членське виховання, що його метою є витворення діяльного типу-члена організації для здійснення конкретних політично-суспільних завдань організації, – мусить інтегрально доповнювати самовиховна праця членів над собою в цілі досягнення найбільшої власної творчої здатності» [38, 406]. Вдосконалювати себе закликав і З. Коссак [29, 12]. Через два десятки років С. Ленкавський констатував, що «якісного» члена революційної боротьби не можна сформуваати ані інструкціями, ані курсами, «лише завзятою працею над самим собою, щоб себе удосконалити під кожним оглядом» [35, 191]. Цілями самовиховання Ю. Вассиян уважав «пізнати свій дух», подолати егоїзм, виховати уміння служити ідеї, свідомого послуху, боротися із зоанішініми обставинами [38, 406–407].

До проблеми *виховання широких верств населення* теоретики українського націоналізму теж підходили з огляду на цілі національно-визвольного руху, наголошуючи на потребі залучити до боротьби «найбільшу і найвартіснішу її (нації. – Авт.) частину», привчити її до «ролі активного чинника в нашій політичній боротьбі» [7, 1138, 1140]. Мислителі-націоналісти, зокрема С. Ленкавський, ставили за мету «перевиховати український нарід», «перевиховання нації» [42, 169–170]. П. Федун, наголошуючи на завданні «перевиховувати народ» [51, 136], стверджував, що націоналісти борються за духовне відродження українського народу, знищення у його вдачі усіх тих, прикмет, які сформувалися внаслідок довговікового перебування в неволі. Замість «рабської вдачі», на думку провідника «Полтави», треба потрібно «виклепати» в українському народі вдачу вільного народу, свідомого свого національного «Я» [53, 313; 49, 494–495].

Головним засобом перевиховання нації теоретики українського націоналізму бачили у визвольній боротьбі, катарсис якої сприймався ними як сублімаційний механізм динамічної трансформації національного характеру. Так, С. Бандера наполягав на «охопленні» визвольною боротьбою всієї «маси» народу: «В ній живуть і з неї виростають найцінніші своєю ідейністю, бойовістю і здібностями одиниці тоді, як відповідна акція їх розбудить, дасть їм нагоду і відкриє дорогу, щоб вони виявили себе» [7, 1138]. Під цією спонукальною акцією С. Бандера розумів революційне повстання проти більшовицького режиму. Визначний повстанський ідеолог П. Федун-«Полтава», апелюючи до досвіду, вказував, що «духовність народу найкраще і найскоріше відроджується у вогні безпосередньої проти окупантської боротьби», а тому для організованого визвольного руху, який «має своєю метою саме духовне відродження українського народу», логічно залучати до безпосередньої боротьби за національне визволення найширші маси народу [51, 134].

Проте теоретики українського націоналізму визнавали залучення мас до революційної боротьби доволі важким завданням. С. Ленкавський у 1932 р. констатував: «Перевиховати громадянство швидко – годі; це процес, що вимагає часу», бо «...загал надто просяк рабством та всякими облудними кличами, що їх протягом цілих поколінь так ревно впоювали свої і чужі» [42, 172]. Ведучи мову про залучення мас до боротьби на радянській території, С. Бандера зауважував, що революційній організації доведеться мати справу з «підсоветською людиною», тим її «психо-волевим станом», який підтримується більшовицькими терором і пропагандою та характеризується «пасивізмом». Цього стану, зауважує Степан Бандера, не можна проломити «одним помахом», лише довгою, глибокою і послідовною революційною діяльністю [12, 71]. Відтак теоретики націоналізму окреслювали два механізми активізації особистості і маси: пропаганда і підвищення культу героїв та втягнення мас до боротьби у політичних акціях (С. Ленкавський) [35, 179], повчаюча пропаганда і «жива дія-боротьба» як приклад (С. Бандера) [12, 72]. «Боротьба за душу людини, за ідейний вплив на цілий нарід» повинна вестися вишколеними революційними кадрами за допомогою поширення націоналістичних ідей та програми, концепції національної революції, революційної акції і організаційної праці [41, 5–6], – зауважував С. Бандера. Завдяки цим засобам, міркував він, можна спонукати «підсоветську людину» до «внутрішнього переродження», сформувати тверду віру в можливість повалення більшовизму, переконання про «остаточну перемогу правди над злом», «бажання активної боротьби», готовність до неї [12, 71].

Зауважимо, що у процесі формування і кадрового революціонера, і рядового активного учасника визвольної боротьби Степан Бандера вважав необхідним виховувати три духовно-психічні складові особистості. По-перше, виховувати віру в Бога, українську націю і її правду, що надає «непохитну певність» [13, 170]. Віра, підкреслював Провідник, найбільше скріплює сили душі. «Через правдиву й глибоку віру в Бога, Спасителя, кожна людина й цілий народ мають змогу безупинно черпати з вічно живого джерела стільки сили, скільки їхня душа спроможна сприйняти» [6, 389]. По-друге, виховувати характер особистості. С. Бандера повсякчас підкреслював значення вольового і цілеспрямованого характеру, зауважуючи, що найбільші шкоди для визвольних змагань походять від «хиб характеру» [13, 142]. У його структурі мислитель надавав вагу як формальним (вольовість, активність), так і змістовим (життєві принципи християнина і патріота) сторонам. Звідси випливає наступне, третє, завдання: виховувати життєві максими. Найкращі сини і доньки українського народу, наголошував С. Бандера, присвячують життя Правді – жити у свободі і справедливості згідно з Божими заповідями [13, 169].

Окремо варто розглянути *критику радянської освітньо-виховної системи*, якою просякнута значна кількість творів С. Бандери, С. Ленкавського та інших представників української націоналістичної думки 1930 – 1960-х рр. Так, ще наприкінці 1940-х рр. О. Дяків, користуючись радянськими пресовими виданнями, визначив мету радянзації освіти і здійснюваного через неї наступу на культурного-духовне життя неросійських народів: 1) прищепити неросійським народам почуття меншовартості, 2) прищепити почуття рабської пошани до російського народу як «старшого брата», «керівної нації» [25, 311]. Він наголошував, що на послуги компартії і русифікаторської політики поставлені нижчі, середні і вищі школи, які мають на меті «дегенерувати молодь», виховувати з українців «зрадників свого народу».

«Очевидно, – писав О. Дяків, – що, подаючи молоді сфальшовану... історію України, історію літератури, пошлу і безідейну літературу, прищиплюючи молоді в першу чергу любов до російської мови, плакаючи в неї захоплення російською культурою, при повній ізоляції цієї молоді від всього, що могло б відродити її національну свідомість, гордість, ненависть до поневолювачів, – та молодь, вийшовши зі шкіл, іде в життя духовно викривлена, національно скалічена, зрусифікована. І хоча б вона ще називала себе українською, то по своїй душі, по своїй думанні, по своїм замилюванням – вона вже російська» [25, 334]. Зважаючи на масштабний асиміляційний вплив радянської освіти, П. Федун у лютому 1948 р. дещо песимістично писав про «тисячі комсомольців і піонерів», риторично запитуючи: «Бо хіба ж це українська молодь..? Кому вони служать? Куди вони йдуть? Що в них українського?» [47, 246].

У схожому дусі С. Бандера зазначав, що більшовики, знищуючи одних людей, наполегливо прагнуть «виховати, переробити на свій лад інших» [14, 341]. Проте, на відміну від О. Дяківа, він не зупинявся лише на факті зросійщення молоді, а більш глибоко аналізував цілі освітньої політики радянських властей в Україні. На його думку, мета радянського режиму – через перетворення людини в «самотню одиницю» (шляхом «знищення родини і нації» – викорінення родинних і національних вартостей), позбавлення її «всякої можливості прожитку» (перетворення на утриманця, який постійно живе «на пайці від держави») – створити покірну, «ідеологічно правильну» масу рабів. «...Через нищення релігії і всяких небольшевицьких вартостей і накопнена матеріялістична доктрина, і ціла большевицька система виховання мають допомогти режимові звести людину до ролі невільника, який, опанований лише журбою, як би то не втратити мінімальних засобів прожитку, що їх він може одержати тільки через підкорення режимові, – буде в усьому слухняним знаряддям» [5, 1178–1179]. Провідник трактує «комуністичне виховання, формування думки і характеру людини» як продовження «системи насильства й терору», спрямоване на розкладання «всякого спротиву» і, що найважливіше, протидію «формуванню небажаних і ворожих комунізму світогляду, концепцій, течій» [6, 388]. Безумовно, С. Бандера влучно охарактеризував основну мету большевицької системи у сфері освіти та виховання дітей і молоді. До слова, подібні думки висловлювали і російський філософ М. Бердяєв, українські педагоги Г. Ващенко та О. Вишневіський.

Водночас Степан Бандера наголошував, що більшовикам не вдалося «виховати покоління отарних людей» [4, 364]. З погляду сьогодення такий висновок звучить доволі оптимістично,

адже наслідки комуністичного виховання (соціальна пасивність, невміння реалізувати свою свободу, моральна охлялість, безхарактерність, соціальне утриманство тощо) відчутні і досі в «пострадянській людині». Однак, аргументуючи причини невдачі «більшовицької інженерії в духовній сфері», С. Бандера слушно підкреслював неможливість змінити чи знищити глибинні «первні душі людини», витравити з неї прагнення Бога, свободи, правди, справедливості, любові, а також національні почування. Відтак, «природжені ціхи» не дозволяють людині стати абсолютно безвольним і слухняним знаряддям, сповненим «ненависти до Бога, нації і людини», спонукають її до спротиву і боротьби [6, 389]. Проте існування таких рушіїв ще не є запорукою перетворення (перевиховання) людської істоти у вільну людину, «людину свободи» – це завдання покладеється власне на «провідників», здатних виховати особистість, пробудити і підтримувати у ній прагнення до самоздійснення. А це, як відомо, завдання педагогіки.

Висновки. Отже, спадщина чільних теоретиків українського націоналізму містить певні педагогічні ідеї виховання підростаючого покоління української молоді. Вони стосуються філософсько-світоглядних засад виховання (християнських і національних за змістом), завдань виховання молоді – виховного ідеалу (вільна, діяльна людина-борець з твердим характером і високою ідеєю-метою), практичних механізмів виховання (переконання ідеєю, приклад, дисципліна, вправа тощо), критики комуністичного виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович М. Історіософія Юліана Вассіяна (Спроба характеристики) / Марко Антонович // Д-р Юліан Вассіян. Твори. Том. 1. Степовий сфінкс. – Торонто: «Євшан-зілля», 1972. – С. 26–38.
2. Артюх В. Про філософсько-історичні ідеї Юліана Вассіяна / В. Артюх. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11657.html>
3. Баган О. Філософ-воїн (До 55-річчя з дня смерті першого ідеолога ОУН Ю. Вассіяна / Олег Баган // День. – 2008. – 3 жовтня. – № 177. – [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/254496/>
4. Бандера С. Більшовицька тактика й визвольна боротьба / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 362–369.
5. Бандера С. До засад нашої визвольної політики / Степан Бандера // Визвольний шлях. – 1984. – Кн. 10. – С. 1174–1183.
6. Бандера С. З невичерпного джерела / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 387–390.
7. Бандера С. Значення широких мас та їх охоплення / Степан Бандера // Визвольний шлях. – 1969. – Кн. 10. – С. 1138–1140
8. Бандера С. Ідея і людина в ідеологічному русі / Степан Бандера // Визвольний шлях. – 1977. – Кн. 9. – С. 963–966.
9. Бандера С. Командир-провідник (Слідами сл. пам. Романа Шухевича) / Степан Бандера // Визвольний шлях. – 1965. – Кн. 3. – С. 247–261.
10. Бандера С. Мої життєписні дані / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 15–26.
11. Бандера С. Найістотніше в житті та розвитку нації / Степан Бандера // Визвольний шлях. – 1969. – Кн. 10. – С. 1159–1160.
12. Бандера С. Пляновість революційної боротьби в краю / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 65–83.
13. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 133–170.
14. Бандера С. Хоч які великі жертви – боротьба конечна / Степан Бандера // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Ін-т нац. державознавства, 1999. – С. 338–342.
15. Вассіян Ю. Бог і Батьківщина / Ю. Вассіян // Твори. Том. 1. Степовий сфінкс. – Торонто: «Євшан-зілля», 1972. – С. 228–234.
16. Вассіян Ю. Нотатки-думки / Ю. Вассіян // Твори. Том. 1. Степовий сфінкс. – Торонто: «Євшан-зілля», 1972. – С. 268–272.
17. Галаса В. Світлій пам'яті Осипа Дяківа-«Горнового» (1921 – 1950) / Василь Галаса // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 12 (633). – С. 71–77.

18. Галів М. Педагогічні погляди Степана Бандери / М. Галів // Галичина. Всеукраїнський науковий та культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До сторіччя від дня народження Степана Бандери. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15–16. – С. 723–729.
19. Гнатюк В. Уроки Степана Бандери / В. Гнатюк // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 10. – С. 24–31.
20. Голянич М. Проблема людини і нації в історіософській концепції Ю. Вассяна / М. Голянич // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ, 2002. – Вип. 3. – С. 78–81.
21. Гринів О. Степан Бандера – теоретик національного визволення / О. Гринів // Шлях Перемоги. – 1998. – 30 грудня. – С. 3–4.
22. Дем'ян Г. Головний ідейно-політичний і організаційний натхненник творення і боротьби УПА / Г. Дем'ян // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 10. – С. 1241–1245.
23. Донцов Д. Про характер / Д. Донцов // Крила. – 1952. – Ч. 2 (6). – С. 6–7.
24. Донцов Д. Психологічне обличчя провідної верстви / Д. Донцов // Донцов Д. Дух нашої давнини. – 2-е вид. – Дрогобич: «Відродження», 1991. – С. 133–238.
25. Дяків-Горновий О. Шовіністичне запаморочення і русифікаційна гарячка большевицьких імперіялістів / Осип Дяків-Горновий // Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. Повна збірка творів. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1969. – С. 289–336.
26. Дяків-Горновий О. Яка ідеологія – ідеалістична чи матеріалістична – обов'язує члена ОУН? / Осип Дяків-Горновий // Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. Повна збірка творів. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1969. – С. 145–152.
27. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії / Олександр Зайцев. – К.: Критика, 2013. – 488 с.
28. Кізко П. Степан Бандера як публіцист / П. Кізко // Визвольний шлях. – 1960. – Кн. 5. – С. 579–581.
29. Коссак З. Плекаймо силу // Коссак З. Вічна актуальність націоналізму. Збірник статей. – Дрогобич: «Відродження», 2007. – С. 12–13.
30. Ленкавський С. Лист до Петра Полтави / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 301–306.
31. Ленкавський С. Поглиблення ідеологічного виховання і зміцнення Організації / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 234–236.
32. Ленкавський С. Провідні ідеї сучасних культурних процесів на Україні / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 487–503.
33. Ленкавський С. У п'яту річницю смерті (С. Бандери) / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 348–359.
34. Ленкавський С. Українська військова організація / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 141–170.
35. Ленкавський С. Український націоналізм / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 171–192.
36. Ленкавський С. Філософічні підстави «націоналізму» Донцова / С. Ленкавський // Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 504–509.
37. Патриляк І. Теоретична спадщина Степана Бандери та сьогодення / І. Патриляк // Визвольний шлях. – 2005. – Кн. 1. – С. 94–98.
38. Програма виховання в Організації українських націоналістів // Розбудова нації. – 1929. – Ч. 11–12. – С. 402–407; 1930. – Ч. 1–2. – С. 38–40.
39. Рог В. Теорія української революції в творчості С. Бандери / В. Рог // Українські проблеми. – 1998. – № 2. – С. 133–137.
40. Романюк М. Петро Федун-«Полтава» – провідний ідеолог збройного підпілля ОУН (1946 – 1951 рр.) / Михайло Романюк // Галичина. Всеукраїнський науковий та культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До сторіччя від дня народження Степана Бандери. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15–16. – С. 491–498.
41. С. Б. (Бандера С.). До питання основних кадрів національно-визвольної революції / С. Б. // Визвольний шлях. – 1953. – Ч. 5. – С. 4–7.
42. С. В. (Ленкавський С.) Внутрішня пропаганда ОУН / С. В. // Розбудова нації. – 1932. – Ч. 7–8. – С. 169–176.
43. Сич О. Внесок Степана Ленкавського у формування та розвиток ідеології ОУН / Олександр Сич // Український визвольний рух. – 2005. – Збірник № 4. – С. 230–251.
44. Стецько Я. Бунт проти матеріалізму / Ярослав Стецько // Ярослав Стецько. Твори. Том 2. Українська визвольна концепція. – Мюнхен: Видання ОУН й УПО, 1991. – С. 41–44.

45. Стецько Я. Рушійні кличі нашої боротьби (Порядком обговорення) / Ярослав Стецько // Ярослав Стецько. Твори. Том 2. Українська визвольна концепція. – Мюнхен: Видання ОУН й УІПО, 1991. – С. 176–181.
46. Стецько Я. Твори Степана Бандери / Я. Стецько // Визвольний шлях. – 1978. – Кн. 10. – С. 1091–1096.
47. Стоян Д. В. Ю. І. Вассіян як представник української філософської думки: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.05 / Д. В. Стоян; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 17 с.
48. Федун П. «Україна погібає! Хто винуватий в цьому?» / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 245–258.
49. Федун П. В чому полягає революційність нашого руху / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 493–499.
50. Федун П. Двадцять років боротьби ОУН за національне і соціальне визволення українського народу, за Українську Самостійну Соборну Державу (1929 – 1949) / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 343–378.
51. Федун П. Елементи революційності українського націоналізму / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 117–142.
52. Федун П. На п'ятому році повстанської боротьби українського народу проти окупантів / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 187–194.
53. Федун П. Чому ми називаємо себе націоналістами / Петро Федун-«Полтава» // Петро Федун-«Полтава». Концепція самостійної України. Том 1. Твори / Упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – С. 299–320.
54. Червак Б. Теоретик українського націоналізму Юліан Вассіян / Богдан Червак // Українська думка. – 1996. – 25 квітня. – С. 4.

REFERENCES

1. Antonovych M. Istoriosofia Yuliiana Vassyiana (Sproba kharakterystyky) / Marko Antonovych // D-r Yulian Vassyian. Tvory. Tom 1. Stepovyi sfinks. – Toronto: «levshan-zillia», 1972. – S. 26–38.
2. Artiukh V. Pro filosofsko-istorychni idei Yuliana Vassyiana / V. Artiukh. – [El. re-surs]. – Rezhym dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11657.html>
3. Bahan O. Filosof-voin (Do 55-richchia z dnia smerti pershoho ideoloha OUN Yu. Vassyiana / Oleh Bahan // Den. – 2008. – 3 zhovtnia. – № 177. – [El. resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/254496/>
4. Bandera S. Bilshovytska taktyka y vyzvolna borotba / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainkoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 362–369.
5. Bandera S. Do zasad nashoi vyzvolnoi polityky / Stepan Bandera // Vyzvolnyi shliakh. – 1984. – Kn. 10. – S. 1174–1183.
6. Bandera S. Z nevycherpnogo dzhherela / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainkoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 387–390.
7. Bandera S. Znachennia shyrokykh mas ta yikh okhoplennia / Stepan Bandera // Vyzvolnyi shliakh. – 1969. – Kn. 10. – S. 1138–1140
8. Bandera S. Ideia i liudyna v ideolohichnomu rusi / Stepan Bandera // Vyzvolnyi shliakh. – 1977. – Kn. 9. – S. 963–966.
9. Bandera S. Komandyr-providnyk (Slidamy sl. pam. Romana Shukhevycha) / Stepan Bandera // Vyzvolnyi shliakh. – 1965. – Kn. 3. – S. 247–261.
10. Bandera S. Moi zhyttiepysni dani / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainkoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 15–26.
11. Bandera S. Naiistotnishe v zhytti ta rozvytku natsii / Stepan Bandera // Vyzvolnyi shliakh. – 1969. – Kn. 10. – S. 1159–1160.
12. Bandera S. Plianovist revoliutsiinoi borotby v kraiu / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainkoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 65–83.
13. Bandera S. Ukrainka natsionalna revoliutsiia, a ne tilky protyrezhymnyi rezystans / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainkoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 133–170.

14. Bandera S. Khoch yakı velyki zhertvy – borotba konechna / Stepan Bandera // Bandera S. Perspektyvy Ukrainskoi revoliutsii. – K.: In-t nats. derzhavoznavstva, 1999. – S. 338–342.
15. Vassyian Yu. Boh i Batkivshchyna / Yu. Vassyian // Tvory. Tom. 1. Stepovyı sfinks. – Toronto: «Ievshan-zillia», 1972. – S. 228–234.
16. Vassyian Yu. Notatky-dumky / Yu. Vassyian // Tvory. Tom. 1. Stepovyı sfinks. – Toronto: «Ievshan-zillia», 1972. – S. 268–272.
17. Halasa V. Svitlii pamiatı Osypa Diakiva-«Hornovoho» (1921 – 1950) / Vasyl Halasa // Vyzvolnyi shliakh. – 2000. – Kn. 12 (633). – S. 71–77.
18. Haliv M. Pedahohichni pohliady Stepana Bandery / M. Haliv // Halychyna. Vseukrainskyi naukovi ta kulturno-prosvitniı kraieznavchyi chasopys. Do storichchia vid dnia narodzhennia Stepana Bandery. – Ivano-Frankivsk, 2009. – Ch. 15–16. – S. 723–729.
19. Hnatiuk V. Uroky Stepana Bandery / V. Hnatiuk // Vyzvolnyi shliakh. – 2000. – Kn. 10. – S. 24–31.
20. Holianych M. Problema liudyny i natsii v istoriosofskii kontseptsii Yu. Vassyiana / M. Holianych // Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykhohohichni nauky. – Ivano-Frankivsk, 2002. – Vyp. 3.– S. 78–81.
21. Hryniv O. Stepan Bandera – teoretyk natsionalnoho vyzvolennia / O. Hryniv // Shliakh Peremohy. – 1998. – 30 hrudnia. – S. 3–4.
22. Demian H. Holovnyi ideino-politychnyi i orhanizatsiinyi natkhnennyk tvorennia i borotby UPA / H. Demian // Vyzvolnyi shliakh. – 1999. – Kn. 10. – S. 1241–1245.
23. Dontsov D. Pro kharakter / D. Dontsov // Kryla. – 1952. – Ch. 2 (6). – S. 6–7.
24. Dontsov D. Psykhohohichne oblychchia providnoi verstvy / D. Dontsov // Dontsov D. Dukh nashoi davnyny. – 2-e vyd. – Drohobych: «Vidrodzhennia», 1991. – S. 133–238.
25. Diakiv-Hornovyi O. Shovinistychne zapamorochnia i rusyfikatsiina hariachka bolshevytskykh imperiialistiv / Osyp Diakiv-Hornovyi // Diakiv-Hornovyi O. Ideia i Chyn. Povna zbirka tvoriv. – Niu-York – Toronto – Miunkhen, 1969. – S. 289–336.
26. Diakiv-Hornovyi O. Yaka ideolohiia – idealistychna chy materialistychna – oboviazuie chlena OUN? / Osyp Diakiv-Hornovyi // Diakiv-Hornovyi O. Ideia i Chyn. Povna zbirka tvoriv. – Niu-York – Toronto – Miunkhen, 1969. – S. 145–152.
27. Zaitsev O. Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920-ti – 1930-ti roky). Narysy intelektualnoi istorii / Oleksandr Zaitsev. – K.: Krytyka, 2013. – 488 s.
28. Kizko P. Stepan Bandera yak publitsyst / P. Kizko // Vyzvolnyi shliakh. – 1960. – Kn. 5. – S. 579–581.
29. Kossak Z. Plekaimo sylu // Kossak Z. Vichna aktualnist natsionalizmu. Zbirnyk statei. – Drohobych: «Vidrodzhennia», 2007. – S. 12–13.
30. Lenkavskyi S. Lyst do Petra Poltavy / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 301–306.
31. Lenkavskyi S. Pohlyblennia ideolohichnoho vykhovannia i zmitsnennia Orhanizatsii / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 234–236.
32. Lenkavskyi S. Providni idei suchasnykh kulturnykh protsesiv na Ukraini / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 487–503.
33. Lenkavskyi S. U piatu richnytsiu smerty (S. Bandery) / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 348–359.
34. Lenkavskyi S. Ukrainska viiskova orhanizatsiia / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 141–170.
35. Lenkavskyi S. Ukrainskyi natsionalizm / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 171–192.
36. Lenkavskyi S. Filosofichni pidstavy «natsionalizmu» Dontsova / S. Lenkavskyi // Ukrainskyi natsionalizm. Tvory. T. 1 / Za red. O. Sycha. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2002. – S. 504–509.
37. Patryliak I. Teoretychna spadshchyna Stepana Bandery ta sohodennia / I. Patryliak // Vyzvolnyi shliakh. – 2005. – Kn. 1. – S. 94–98.
38. Programa vykhovannia v Oranizatsii ukrainskykh natsionalistiv // Rozbudova natsii. – 1929. – Ch. 11–12. – S. 402–407; 1930. – Ch. 1–2. – S. 38–40.
39. Roh V. Teoriia ukrainskoi revoliutsii v tvorchosti S. Bandery / V. Roh // Ukrainski problemy. – 1998. – № 2. – S. 133–137.
40. Romaniuk M. Petro Fedun-«Poltava» – providnyi ideoloh zbroinoho pidpillia OUN (1946 – 1951 rr.) / Mykhailo Romaniuk // Halychyna. Vseukrainskyi naukovi ta kulturno-prosvitniı kraieznavchyi chasopys. Do storichchia vid dnia narodzhennia Stepana Bandery. – Ivano-Frankivsk, 2009. – Ch. 15–16. – S. 491–498.

41. S. B. (Bandera S.). Do pytannia osnovnykh kadriv natsionalno-vyzvolnoi revoliutsii / S. B. // Vyzvolnyi shliakh. – 1953. – Ch. 5. – S. 4–7.
42. S. V. (Lenkavskiy S.) Vnutrishnia propaganda OUN / S.V. // Rozbudova natsii. – 1932. – Ch. 7–8. – S. 169–176.
43. Sych O. Vnesok Stepana Lenkavskoho u formuvannia ta rozvytok ideolohii OUN / Oleksandr Sych // Ukrainnyi vyzvolnyi rukh. – 2005. – Zbirnyk № 4. – S. 230–251.
44. Stetsko Ya. Bunt proty materiializmu / Yaroslav Stetsko // Yaroslav Stetsko. Tvory. Tom 2. Ukrainska vyzvolna kontseptsiiia. – Miunkhen: Vydannia OUN y UIPO, 1991. – S. 41–44.
45. Stetsko Ya. Rushiini klychi nashoi borotby (Poriadkom obhovorennia) / Yaroslav Stetsko // Yaroslav Stetsko. Tvory. Tom 2. Ukrainska vyzvolna kontseptsiiia. – Miunkhen: Vydannia OUN y UIPO, 1991. – S. 176–181.
46. Stetsko Ya. Tvory Stepana Bandery / Ya. Stetsko // Vyzvolnyi shliakh. – 1978. – Kn. 10. – S. 1091–1096.
47. Stoian D. V. Yu. I. Vassyian yak predstavnyk ukrainskoi filosofskoi dumky: avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk: 09.00.05 / D. V. Stoian; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2010. – 17 s.
48. Fedun P. «Ukraina pohybaie! Khto vynuvatyi v tsomu?» / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 245–258.
49. Fedun P. V chomu poliahaie revoliutsiinist nashoho rukhu / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 493–499.
50. Fedun P. Dvadtsiat rokiv borotby OUN za natsionalne i sotsiialne vyzvolennia ukrainskoho narodu, za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu (1929 – 1949) / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 343–378.
51. Fedun P. Elementy revoliutsiinosti ukrainskoho natsionalizmu / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 117–142.
52. Fedun P. Na piatomu rotsi povstanskoï borotby ukrainskoho narodu proty okupantiv / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 187–194.
53. Fedun P. Chomu my nazyvaiemo sebe natsionalistamy / Petro Fedun-«Poltava» // Petro Fedun-«Poltava». Kontseptsiiia samostiinoi Ukrainy. Tom 1. Tvory / Uporiad. i vidp. red. M. Romaniuk. – Lviv, 2008. – S. 299–320.
54. Chervak B. Teoretyk ukrainskoho natsionalizmu Yuliiian Vassyian / Bohdan Chervak // Ukrainska dum-ka. – 1996. – 25 kvitnia. – S. 4.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017 р.